

Smärre meddelanden.

Några konfektens förfäder.

Bland andra kvarlevor från hedendomen, som medeltidskulturen fann lämpligt att öfvertaga till förvaltning, voro äfven de gamla kultbröden. Visserligen var den med dem förenade åkerbruks- och fruktsamhetskulten¹ alltför grundhednisk och primitiv för att adopteras — den lämnades att såsom »paganism» (bondtro, hedendom) lifskraftigt reda sig själf och ersattes från kyrkligt håll med andra ceremonier. Men de gamla kultbröden hade ock en annan viktig sida. De voro »kraftbröd», och på denna egenskap tog man fasta för att åtminstone så till vida tillmötesgå ett allmänt kraf. Människorna ville naturligtvis icke nöja sig med endast kraftbröd för det andliga lifvet (hostian) utan fordrade, då de en gång därvid blifvit vana, att fortfarande åtnjuta något sådant äfven för sin lekamliga välfärd. Öfvertagandet af de hedniska kultbröden skedde antingen så, att dessa tillagnades åtskilliga helgon: Agata, Antonius, Erhard, Hubertus, Sebastian m. fl., från hvilka de förklarades erhålla en undergörande kraft, eller ock så, att man med anknytning till medicinala förebilder hos romarne tillade dem en medicinsk karaktär, detta dock med den tidens ganska fetischistiska anstrykning. Hälst gingo bägge dessa förklaringar hand i hand med hvarandra. Hos romarne under käjsartiden betecknade ordet *pastillum* ett litet rundt offerbröd, under det ordet *pastillus* betydde med kryddor och dylikt tillsatt pastilj eller piller af mjöl. De medeltida läkedombröden, hvilka tillreddes och såldes i klosterapoteken och väl äfven af kringvandrande munkar, hade ett likartadt kynne. De bakades af mjöl och tillsattes med

¹ Se härom förf:s uppsats »Säkaka och säöl» i Meddelanden från Nordiska Museet 1903 (1905).

olika i klosterträdgården odlade örter och kryddor såsom anis, fenkol, kummin, mandel, pimpernell o. s. v. eller ock med exotiska kryddor och droger. Sannolikt gällde den tiden likasom än i senare tid hos vår svenska allmoge den grundregeln, att ju starkare en medicin smakade, desto kraftigare troddes den verka. Emellertid ingick i dessa medicinbröd äfven alltid honung såsom en ingrediens, ursprungligen egentligen icke för sötmans skull utan fastmer såsom ett arf från de gamla kult- och offerbröden, d. v. s. såsom ett lifsämne.¹ Af dessa medicinbröd är pepparkakan en ättelägg i rätt nedstigande led. Benämningen peppar (lat. piper, isl. pipar, tysk. pfeffer) öfvergick i folkmun till en benämning på exotiska kryddor i allmänhet, och ordet pepparkaka är således liktydigt med kryddkaka. Hvad den för dessa bakverks tillredning brukliga sirapen beträffar, har denna här likasom på så många andra håll under senare århundraden trädt i stället för honung.

Användningen af de sötade och kryddade läkemedelsbröden urartade småningom till ett allt mer hvardagligt bruk. Man begynte till slut äta dessa välsmakande och aromatiska eller lindrigt stimulerande småbröd, »lebkuchen», »lebzelten», uteslutande därför att de smakade bra. Redan år 1574 ansåg sig en tysk läkare böra i tryck varna för dessa »hårdsmälta» bakverk. Kultbrödet hade af klostren gjorts till läkedombröd (confectio), apoteken (bodegorna) och konditorierna gjorde dem till läckerheter, till »konfekt»².

Redan långt tillbaka hade man för framställande af de kristna kultbröden använt brödstämplor af trä, sten o. s. v. I synnerhet tyckas sådana, måhända såsom arf från fornägypterna, hafva varit i bruk hos de koptiska kristna, men de förekommo ock tidigt på andra håll och hafva väl framgått ur sigillstämplarna.³ Brödstämplor användes ock ofta i klostren vid tillverkningen af helsobröden för att påtrycka dem helgonets bild eller attribut eller andra heliga makttecken. Allmogen tillgodogjorde sig denna uppfinning för sina kultbröd. Åtskilliga svenska julbrödstämplor visa typer, som måste leda tanken tillbaka ända till vår medeltids tidigare århundraden.

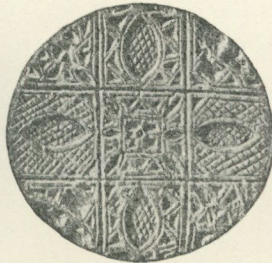
¹ Jfr förf:s anf. uppsats »Såkaka och såöl».

² De flesta hufvudragen i det föregående äro hemtade ur M. Höflers afhandling Heilbrote i Janus 1902.

³ Se M. Höfler, Ostergebäcke (1906).

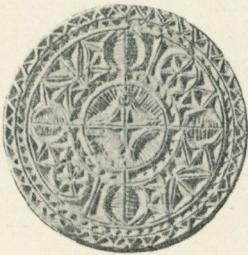
1

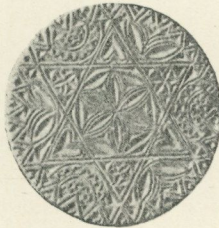
2

3

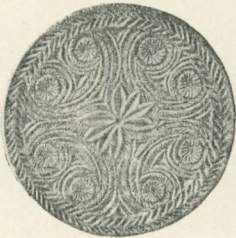
4

5

6

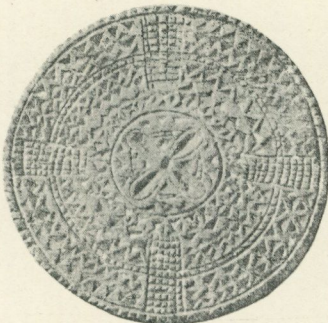
7

8

9

10

11

Fig. 1—11. Stämplat för mesostkakor från Gästrikland.
 $\frac{1}{2}$ af originalens storlek.

Huruvida vi i Sverige haft några sådana klosterapotek, som i det föregående omtalats, känner jag icke. Emellertid synes det mig alldeles påtagligt, att ett slags små stämpelkakor, som tillredas eller ej länge sedan tillreddes på ett eller annat håll inom vårt land, stå i intim förvandtskap med de här omtalade klosterkakorna. Vid hvad tid dessa stämpelkakor, hvilka icke äro att förväxla med de stämplade gamla kult- och högtidsbröden, kommit i bruk i vårt land är svårt att afgöra. Alla indicier tala dock för, att det skett under medeltiden eller senast under 1500-talet, om ock de äldsta bestämbara af mig kända stämplarna ej äro äldre än från år 1793. Den yngsta går till och med så långt fram i tiden som till år 1854. Dessa små särdeles väl utarbetade trästämplar, af hvilka här några återgifvas i half storlek, förskrifva sig från Gästrikland: Hedesunda (fig. 2—7), Valbo (fig. 8—9) och Öster-Fernebo (fig. 10, 11) socknar. De med dessa stämplor ornerade kakorna, hvilka af allmogen i Hedesunda benämnas *messmörsbullor* eller *tjörsmessmör*, tillreddes i fäbodarna af sötmjöl, som hopkokades till messmör och tillsattes med ägg (både gulan och hvitan), kardemumma, kanel, socker och något hvetemjöl. Af denna deg gjordes runda plattor af vid pass 2 till 3 millimeters tjocklek och inemot 10 centimeters tvärmått, hvilka stämplades med en stämpel, *krus*, af här afbildade slag. För ornering af den utanför stämpeln fallande kretsen af kakan brukades små, i ena änden utkrusade pinnar, kallade *dorisar*.

Messmörsbullarna tilldelades dels den fäbodflickans beundrare, som snidat och förärat henne den använda stämpeln, dels medfördes de till kyrkan för att utdelas såsom ett slags konfekt åt vänner och bekanta. Däraf benämningen *tjörsmessmör*, d. v. s. *kyrkmessmör*. Dessa uppgifter om messmörskakornas tillredning och användning, hvilka förskrifva sig från Hedesunda socken, må fullständigas med följande kortfattade men etnologiskt intressanta i Nordiska Museets inventarieförteckning införda notis om en kakstämpel från Öster-Fernebo socken: »Använd att därmed intrycka prydnader å kyrk- och fästmansbullor af mesost. Mesosten har nämligen enligt folktron en särdeles god, alstrande inverkan på mannen, hvarför fästmän förärade sin blifvande make dylika bullor pryddligt pressade.»

Vi möta i denna uppfattning ett starkt inflytande från de hedniska kultbröden. Själfva orneringen bär dock, såsom ses af figurerna, en i jämförelse med kultbrödets vida mer senartad och utvecklade karaktär, och är väl, hvad detaljerna beträffar, i betydlig grad en produkt af de olika snidarnes smak och uppfinningsförmåga. I ögonen fallande är dessa brödstämplars likhet i konstruktionen med medeltida sigillstamplar (se fig. 12). Tillbaka mot medeltiden peka väl ock de å åtskilliga stämplat förekommande korsmotiven äfvensom pentagram- och hexagramtecknen. Skulle man emellertid anse, att tillräckliga skäl saknas för att tillägga de gästrikländska kakstämplarna ett medeltida ursprung, torde följande skänka ett så godt som afgörande vittnesbörd. Nordiska Museet äger äfven från annat håll en likartad kakstämpel. Denna förskrifver sig från Edsbergs socken i Närke och skänktes år 1873 till museet af folkloristen H. Hofberg. Såsom ses af fig. 13 prydes denna trästämpel af ett redan för den tidigare nordiska medeltiden typiskt tecken och bär således en alldeles utpräglad medeltidskaraktär. (Jag talar här naturligtvis icke om själfva exemplarets ålder, hvilken väl ej sträcker sig längre än till 1700-talet.) Om vi nu erinna oss, att Riseberga omkring år 1200 anlagda och år 1546 upphäfdade kloster för cisterciensnunnor var beläget just i Edsbergs socken, behöfva vi väl knappast tveka om, hvarifrån bruket af dylika stämplat på detta håll leder sina anor. Om de kakor, hvartill dessa brödstämplat i Närke användts, känner jag tyvärr icke mer, än hvad som därom anföres af Hofberg¹, nämligen att de varit hvetkakor, som påstrukits med ägg-hvita, samt att de kallats *vispebröd*, en benämning som dock i någon mån utfyller den knapphändigade och sannolikt ofullständiga beskrifningen, i det den angifver, att de här ifrågavarande kakorna varit något slags oblater eller pastiljer i äldre

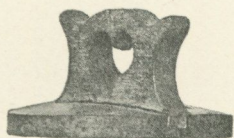

Fig. 12. Stämpel för mesostkakor från Gästrikland. $\frac{1}{2}$ af origin. storlek.

Fig. 13. Stämpel för vispebröd från Närke. $\frac{1}{2}$ af origin. storlek.

¹ Nerikes gamla minnen (1868) s. 202.

mening och alltså, jämte de gästrikländska messmörsbullarna och de vanliga pepparkakorna att hänföra till konfektens föregångare. Enligt Hofberg ingingo vispebröden i de lyckönskningsgåfvor, som bragtes bruden¹, och voro väl således äfven de liksom deras Gästriklandsfränder ett slags kraftbröd.

N. E. H.

»Stämменklubb» från Elfdalens socken, Dalarna.

Vidstående i bild återgifna tvänne budkaflar användes af åldermannen i Brunsbergs by, då han ville samka byamännen till bystämma, och ega sitt speciella intresse däri, att de, ehuru tillkomna

så sent som 1818 och 1859, hafva s. k. dalrunor i sina inskrifter. Båda klubborna äro 8-kantiga och hafva samma textinnehåll, fördeladt på ungefär samma sätt å båda klubborna. Å den äldre klubban står: **IAFTVN**
| **BLIR AL | MEN BYS |**
STEMNA | Pƒ SÍT |
WANLÎ | PA STELLE |
† 818 D ⁶/_H NES AOS;
den yngre har en lik-

nande inskrift, men allt igenom med versaler — runorna **†**, **ƒ** äro omskrifna med resp. **Å**, **G** — samt tidsbestämningen **1859 DEN ²⁹/₃** och initialerna **AOSA†S**, med som synes runan **†** för **N**.

P. G. W.

¹ Hofberg, Förr och nu i Närrike, sp. 342, i Förr och Nu, illustrerad läsning för hemmet, b. 4 (1873), där den omnämnda vispebrödsstämpeln redan finnes afbildad.